

Tartu Ülikool
Sotsiaalteaduste valdkond
Haridusteaduste instituut
Haridusinnovatsiooni õppekava

Sirli Kübar
Kaidi Mändul

KAASAVA HARIDUSKORRALDUSE RAKENDAMINE ALUSHARIDUSES
LASTEAIATÖÖTAJATE HINNANGUL
Magistritöö

Juhendajad: haridusteaduste nooremlektor Pille Nelis
haridusuuringute lektor Karmen Kalk

Tartu 2024

Kokkuvõte

Kaasava hariduskorralduse rakendamine alushariduses lasteaiatöötajate hinnangul.

Pidev monitooring erinevatel haridustasemetel on väga oluline, et hinnata kaasava hariduse rakendamises toimunud muutuste mõju ning töötada välja lahendusi kaasamise tõhustamiseks. Magistritöö eesmärgiks oli välja selgitada lasteaiatöötajate hoiakud kaasava hariduse suhtes ja hinnangud lahendustele kaasamise tõhustamiseks ning leida seosed hoiakute ja lahenduste vahel. Kombineeritud uuringu lõppvalimi moodustasid 689 vastajat. Tulemustest selgus, et juhtide ja õpetajate hoiakud kaasamise suhtes on pigem positiivsed ning tugispetsialistide hoiakud pigem negatiivsed. Kõige madalamad on hoiakud toetuse osas. Lahendusi nähakse eelkõige riigi ja institutsiooni tasanditel. Paremat võrgustikutööd ja väiksemat laste arvu rühmas nähakse lahendusena kaasamise tõhustamisel. Hoiakud on seotud lahendustega tasanditel, mis otseselt puudutavad nende tööd. Lasteaiatöötajad, kellel on positiivsemad hoiakud, näevad enam lahendusi kaasava hariduse tõhusaks rakendamiseks lapse, õpetaja ja perekonna tasanditel.

Võtmesõnad: kaasav haridus, alusharidus, lasteaiatöötajad, hoiakud, lahendused

Abstract

The implementation of inclusive education in ECE according to kindergarten staff.

Continuous monitoring at different levels of education is very important to assess the impact of changes in the implementation of inclusive education and to develop solutions to improve inclusion. The aim of the Master's thesis was to find out kindergarten staff's attitudes towards inclusive education and their opinions about solutions to enhance inclusion and to find connections between attitudes and solutions. The final sample of the combined study was 689 respondents. The results revealed that leaders' and teachers' attitudes towards inclusion are rather positive, and the attitudes of support specialists are rather negative. Attitudes regarding support are the lowest. Solutions are primarily seen at the state and institutional levels. Better networking and fewer children in the group are seen as solutions for enhancing inclusion. Kindergarten staff's attitudes are related to solutions at levels that directly affect their work. Kindergarten staff with more positive attitudes see more solutions for the effective implementation of inclusive education at the child, teacher and family levels.

Key words: inclusive education, early childhood education, kindergarten staff, experiences, attitudes, solutions

Sisukord

<i>Kokkuvõte</i>	2
<i>Sisukord</i>	3
<i>Sissejuhatus</i>	4
<i>Teoreetiline osa</i>	5
Kaasava hariduse definitsioon ja kaasamist mõjutavad tegurid	5
Lapse tasand	5
Õpetaja tasand.....	6
Perekonna tasand.....	7
Institutsiooni tasand.....	8
Riigi tasand	9
Hoiakud kaasava hariduse suhtes	10
Töö eesmärk ja uurimisküsimused	11
<i>Metoodika</i>	12
Valim	12
Andmekogumine	13
Andmeanalüüs	14
<i>Tulemused</i>	15
Hoiakud seoses kaasava hariduse rakendamisega	15
Võimalikud lahendused kaasava hariduse tõhusamaks rakendamiseks	18
Seosed hoiakute ja lahenduste vahel	22
<i>Arutelu</i>	25
Töö piirangud ja praktiline väärtus	29
Tänuõnad	30
Autorsuse kinnitus	30
<i>Kasutatud kirjandus</i>	31
<i>Lisad</i>	1
Lisa 1. Väljavõte küsimustikust	1

Sissejuhatus

Nii nagu mujal maailmas, liigutakse ka Eestis üha enam kvaliteetse kaasava hariduse suunas (Haridus- ja Teadusministeerium [HTM], 2021). Kuigi Eestis on praktiseeritud kaasava hariduse rakendamist juba aastaid, ei ole see olnud kuigi tulemuslik, kuna ühiskonnas ei ole kaasamise põhimõtted veel juurdunud (Räis *et al.*, 2016). Uuringutes tuuakse välja kaasamist takistavate faktoritena ka kaasava hariduse mõiste ebaselgus (Häidkind & Oras, 2016; Kivirand *et al.*, 2020) ja ühise arusaama puudumine, kuidas seda haridusasutustes praktiliselt rakendada (Nilholm, 2021). Kaasav haridus on väga kompleksne lähenemine, olles mõjutatud lisaks eelpool mainitud teguritele ka juhtide ning õpetajate hoiakutest ja teadmistest kaasamise suhtes ning ressursidest tugimeetmete rakendamiseks (Hanley & Garrity, 2022; Häidkind & Oras, 2016; Murphy, 2018; Park *et al.*, 2018; Räis *et al.*, 2016).

Üha enam on hakatud tähelepanu pöörama kaasamise olulisusele koolieelses eas. Uuringud on näidanud alushariduses kaasamise pikaajalist positiivset mõju nii erivajadusega kui eakohaselt arenenud laste arengule (Krämer *et al.*, 2021; Kwon *et al.*, 2017; OECD, 2018). Kaasamise kvaliteedi tõstmiseks tuleb arvestada, et läbimõeldud ja sisukas kaasamine peab toimuma läbivalt kogu haridussüsteemis, seejuures tuleb lähtuda kontekstist ning selles esinevatest tunnustest (Love & Horn, 2021). Alushariduses on Nelis ja Pedaste (2020) kirjeldanud kaasava hariduse võtmetunnuseid viiel tasandil: laps, pere, õpetaja, asutus ja riik.

Selleks, et kaasava hariduse rakendamine oleks võimalikult tõhus, on oluline ühine arusaam kaasamisest ja arvestamine erinevate teguritega, mis kaasava hariduse rakendamist mõjutavad. Kaasava hariduse põhimõtete omaks võtmiseks ja selle edukaks rakendamiseks on pidev seire erinevatel haridustasemetel väga oluline, et saada teada, mis muutused on kaasava hariduse rakendamises toimunud ning milliseid samme astuda kaasamise tõhustamiseks. Oluline on kaardistada lasteaiatöötajate hoiakud kaasava hariduse rakendamise osas ning uurida, milliseid lahendusi nähakse kaasamise tõhustamiseks. HTM-i tellitud projekti „Kaasava hariduskorralduse tõhusus üldhariduses 2023“ eesmärgiks oli “selgitada välja, kuidas on Eestis rakendunud kaasav hariduskorraldus ning milliseid meetmeid tuleks kavandada kaasava hariduskorralduse edasiseks toetamiseks ja arendamiseks” (Uuring “Kaasava ...”, 2023). Käesoleva töö autorid panustasid suuremahulisse projekti, uurides kaasava hariduskorralduse rakendumist alushariduses. Meie ülesandeks oli välja selgitada lasteaiatöötajate hoiakud kaasava hariduse suhtes, hinnangud lahendustele kaasamise tõhustamiseks ja nende omavahelised seosed.

Teoreetiline osa

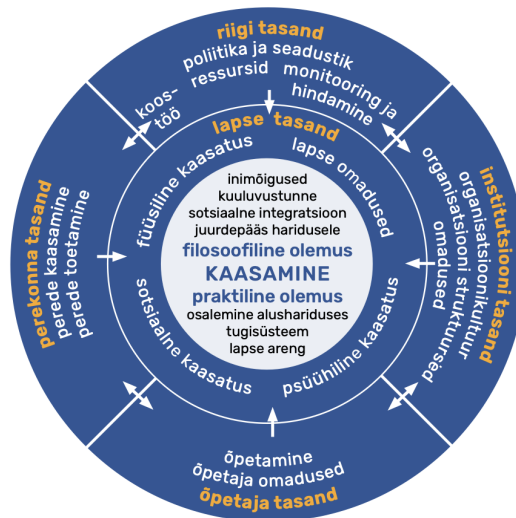
Kaasava hariduse definitsioon ja kaasamist mõjutavad tegurid

Kaasavat haridust on määratletud erinevalt, kuna see hõlmab väga paljusid erinevaid tahke. Meie lähtume oma magistritöös Nelise ja Pedaste (2020) definitsioonist:

Kaasavaks hariduseks nimetatakse inimõigusi arvestavat ja heale haridusele ligipääsu võimaldavat lähenemisviisi, kus lapsed tajuvad sotsiaalset integratsiooni ja kuuluvustunnet laiemas sotsiaalses võrgustikus, hoolimata nende erivajadustest, ning kaasamine saavutatakse laste aktiivse mõtestatud osaluse ja personaalse lähenemise kaudu lapse arengu toetamisel tema täielikku potentsiaali arvestades (lk 145).

Definitsiooni järgi on kaasava hariduse eesmärgiks lapse potentsiaali saavutamine. Selleks, et kaasamine oleks alushariduses võimalikult tõhus, tuleb arvestada mitmete erinevate tunnustega, mida saab Nelise ja Pedaste (2020) järgi kirjeldada viiel tasandil: laps, õpetaja, perekond, institutsioon ja riik (joonis 1).

Joonis 1. Mudel kaasava hariduse rakendamiseks alushariduses (Nelise *et al*, 2023, lk 52).

Lapse tasand

Nelise ja Pedaste (2020) kaasava hariduse definitsiooni järgi on kaasamise eesmärgiks alushariduses lapse potentsiaali saavutamine. Mudeli põhjal saab lapse tasandil selleni jõuda lapse isikuomaduste ja eripäraga arvestamisega ning tema füüsilise, sotsiaalse ja psüühilise kaasamisega. Füüsiline kaasamine hõlmab lapse õpi- ja kasvukeskkonna kohandamist, täiskasvanute ja laste suhtarvu ning erivajadustega ja tavalaste suhtarvu rühmas (Nelise &

Pedaste, 2020). Eestis võib lasteaiarühmas olla kuni 24 last, mis teeb ühe täiskasvanu kohta kuni 12 last (Koolieelse lasteasutuse seadus [KELS], 1999). Samas uuringud toovad välja, et tõhusa kaasamise eelduseks on väiksem laste arv rühmas (Nelis *et al.*, 2023; Roberts & Callaghan, 2021). Laste arvu vähendamisele rühmas on tähelepanu pööratud ka uue alusharidusseaduse loomisel, et laste toevajadust võimalikult varakult märgata ning arvestada nende arengupotentsiaaliga (Alusharidusseaduse ..., 2024). Varajane märkamine ja sekkumine eelkoolieas on kaasamise seisukohast kriitilise tähtsusega, kuna vajalikust toest ilmajäämine lasteaias võib põhjustada suurendatud toe vajaduse koolieas (Riigikontroll, 2020). Lisaks ei piisa kaasamise puhul lihtsalt tuge vajava lapse suunamisest tavarühma, vaid on vaja ka keskkonda kohandada vastavalt lapse vajadustele ja võimetele, selleks et nii kaasamine kui ka õppimine oleksid tähenduslikud ja mõtestatud (Felder, 2018; Roberts & Callaghan, 2021). Lasteaias roll on tekitada lapses tunne, et ta kuulub rühma ja on selle täieõiguslik liige, täpselt nagu kõik teised lapsed. See sisaldab ka laste omavahelise suhtluse ja sõprussuhete loomise võimaldamist, mille tulemusena õpivad lapsed iseennast ja teisi paremini tajuma ning konflikte lahendama (Nelis & Pedaste, 2020). Sotsiaalsete oskuste arendamine kaasavas rühmaruumis mõjutab suhtumist erisustesse positiivselt (Felder, 2018; Kwon *et al.*, 2017), aitab kaasa tulevikuoskuste arengule (HTM, 2021) ning on alustalaks parema kaasatuseni ühiskonda (Männamaa & Marats, 2008).

Õpetaja tasand

Õpetaja tasandil on kõige olulisemad tõhusat kaasamist mõjutavad tegurid õpetaja omadused ja õpetamine (Nelis & Pedaste, 2020). Kaasamise valmidus sõltub suuresti õpetajate isikuomadustest ning esma- ja täiendusõppes omandatud pädevustest ja kvalifikatsioonist. Võtmetähtsusega on õpetajate hoiakud kaasamise suhtes ning kuigi nende hoiakud on pigem positiivsed, tunnistavad nad, et vajaka jääb teadmistest ja praktilistest oskustest, et erivajadusega last tavarühmas õpetada (Häidkind & Oras, 2016). Õpetajad on välja toonud praktilise kogemuse olulisuse juba esmaõppes, et näha, kuidas tegevõpetajad erivajadusega lapsi kaasavad ning õpet nende jaoks kohandavad (Kivirand *et al.*, 2020; Vural *et al.*, 2021; Yu & Park, 2020). Õpetajad, kellel on kaasavas rühmas töötamise kogemus, on kaasava hariduse suhtes positiivsemalt meelestatud (Dignath *et al.*, 2022).

Õpetamine hõlmab endas järjepidevat ja läbimõeldud protsessi, alustades suhete loomisest ja eesmärgistamisest kuni õppemetoodika kohandamise ja refleksioonini (Nelis &

Pedaste, 2020). Tuge vajavate laste õpetamine tavarühmas paneb proovile ka kõige kogenumad ja staažikamad õpetajad, kuna tugispetsialistide puuduse tõttu peab õpetaja ise leidma võimalused sekkumiseks (Mikser *et al.*, 2020). Uuringutest selgub, et positiivset mõju soovitava muutuse osas avaldavad erinevad juhtumi- ja tegevusuuringud rühmatasandil (Allas *et al.*, 2020; Häidkind *et al.*, 2022; Nilholm, 2021). Mõju kaasamise ja alushariduse kvaliteedile hindavad positiivselt nii sekkumistes osalenud õpetajad, juhid kui ka erivajadusega lapse vanemad. Suuremat mõju avaldab sekkumine, kuhu on kaasatud kogu asutuse meeskond (Allas *et al.*, 2020). Õpetajad ja tugispetsialistid on välja toonud omavahelise koostöö kui ühe olulisima faktori erivajadusega lapse toetamise osas kaasavas rühmaruumis, mis üldjuhul puudutab lapse arengu hindamist ning õpetajate ja lastevanemate nõustamist tugispetsialisti poolt (Lellsaar, 2024). Kuigi koostöisel õpetamisel on mitmeid kasutegureid, näiteks töökoormuse vähenemine, suurem kasutegur ja väiksem läbipõlemisoht (Rumma, 2017), siis lasteaia rühmaruumis õpetaja ja tugispetsialisti koostöine õpetamine ei ole Eestis kuigi levinud praktika (Lellsaar, 2024).

Perekonna tasand

Nelise ja Pedaste (2020) mudeli järgi saab perekonna tasandil kaasavat haridust tõhustada perekonna kaasamise ja toetamise abil, sealjuures on oluline arvestada pere arusaamade ja hoiakutega kaasava hariduse osas ning nende ootustega lasteaia suhtes. Mann ja Gilmore (2023) uuringust selgus, et lastevanemad peavad partnerlust lasteaia ja pere vahel väärtuslikuks, kuid tunnevad, et õpetajad ei näe neid kui võrdväärseid partnereid. Tulemusliku kaasamise puhul on oluline lastevanemate, õpetajate ja tugispetsialistide järjepidev ning tõhus koostöö, mis põhineb usaldusel ja avaldab positiivset mõju lapse arengule (Lellsaar, 2024; Mann & Gilmore, 2023). Erivajadusega lapse toetamisel on info vahendamise osas võtmeisikuks just lapsevanem, kelle kaudu jõuavad lasteasutusevälised otsused ja soovitused õpetajateni. Selle info abil saavad õpetajad efektiivsemalt õppe- ja kasvukeskkonda lapse vajadustest lähtuvalt kohandada. Samas takerdub õpetajate sõnul infovahetus just lapsevanema taha (Lellsaar, 2024), mis võib olla tingitud lastevanemate vähesest teadlikkusest kaasava hariduse positiivsest mõjust (Nelise *et al.*, 2023). Lasteasutustel on nõustamise, koolituste korraldamise ning lugemis- ja koolitussoovituste pakkumise kaudu võimalik tõsta lastevanemate teadlikkust kaasavast haridusest (Nelise *et al.*, 2023). Perekonna toetamine hõlmab lisaks lastevanemate koolitamisele lapse arengu toetamise osas ka vajalike tugiteenuste võimaldamist (Nelise & Pedaste, 2020). KELS (1999) näeb ette, et

lasteasutuse pidaja peab lapsele tagama logopeedi, eripedagoogi või muu tugiteenuse. Riigikontrolli (2020) auditi põhjal on vajalikud tugiteenused lisatuge vajava lapse toetamiseks olemas aga kõigest 64% lasteaedades, paremini on tagatud teenused erirühma lastele ning tavarühmades õppivad lapsed peavad tugiteenust ootama pikalt või jäävad sellest üldse ilma.

Institutsiooni tasand

Kaasava organisatsioonikultuuri loomisel ja positiivsete hoiakute kujundamisel on võtmetähtsusega ühiselt kokkulepitud kaasava hariduse rakendamise põhimõtted õppekavas ning nende süsteemne järgimine igapäevategevustes (Nelis & Pedaste, 2020). Kuigi haridusasutuste juhtide hoiakud kaasamise suhtes on pigem positiivsed (Aidla, 2020), tõdevad nad, et vajaka jääb teadmistest ja oskustest, kuidas kaasava hariduse põhimõtteid asutuses juurutada (Murphy, 2018). Lasteaiatöötajate negatiivsed hoiakud ning vastavate koolituste puudumine raskendavad kaasava keskkonna saavutamist (Roberts & Callaghan, 2021). Läbi meeskonnakoolituste on aga juhil võimalus luua tingimused kaasamise olemuse ja praktikate üle arutamiseks. Ühiselt teadmisi kogudes toimub tegevuste efektiivsem mõtestamine ning on suurem võimalus, et saadud teadmised rakendatakse praktikasse (Tammemäe et al., 2023).

Õpetajate hoiakuid kaasamise suhtes mõjutavad lisaks asutusepoolsele toetussüsteemile professionaalse enesetäiendamise näol ka tugispetsialistide olemasolu (Dignath *et al.*, 2022; Yu & Park, 2020), kelle nõuannetest saaks õpetaja lähtuda. Personalitööd puudutavad otsused peavad olema läbi mõeldud ja efektiivselt kommuniqueeritud, et need toetaksid kaasamise visiooni rakendamist asutuses (Nelis & Pedaste, 2020). Riigikontrolli (2020) auditist ilmneb, et haridusasutustes on suurim takistus lapsele vajaliku toe saamisel tugispetsialistide täitmata ametikohad. Nelis jt (2023) toovad oma uuringus välja, et lasteaiad võiksid arutleda selle üle, kuidas lapsi toetada olemasolevatest ressurssidest lähtuvalt ning sõnastada õppe- ja kasvatustööd suunavates dokumentides selged eesmärgid ja tegevused, mis viiks kõigi laste parema kaasamiseni.

Lasteaiatöötajad näevad, et kaasamise tõhustamiseks on oluline sobitusrühmade ja erirühmade olemasolu (Nelis *et al.*, 2023). Samas tuleb arvestada, et lisatuge vajava lapse suunamine erirühma ei ole kaasava hariduse põhimõtteid järgiv. Õpe on kaasav ainult juhul, kui tuge vajav laps on vähemalt 80% ajast koos tavapäraselt arenenud eakaaslastega ning aeg-ajalt kaaslastest eraldi (Euroopa Eriõppe ..., 2022). KELSist (1999) lähtuvalt on laste arv väiksem

ainult sobitus- ja erirühmades ning sobitusrühmas täidab erivajadusega laps kolme lapse koha. Nelis jt (2023) on juhtumiuuringus välja toonud, et tavarühmades ei ole enamasti laste arvu vähendatud ka juhul, kui rühmas on erivajadusega lapsed. Peagi kehtima hakkav alusharidusseadus (2024) muudab varasemaga võrreldes rühmade moodustamise paindlikumaks, võttes arvesse, et tõhustatud või erituge vajav laps täidab kolm kohta ning eraldi sobitusrühma looma ei pea. Laste arvu vähendamise rühmas väheneb ka õpetajale langev koormus, mis tagab parema toe lapsele (Riigikontroll, 2020).

Väärtused ja visioon, kaasamise suhtumine ja selle tõlgendamine määravad suures osas ära, kui tõhus on erivajadusega laste mõtestatud kaasamine tavarühma (Kivirand et al., 2022; Nelis & Pedaste, 2020). Nelise jt (2023) juhtumiuuringust selgus, et kaasava hariduse põhimõtted ja korraldus ei ole lasteasutuste dokumentides piisavalt selgelt kajastatud. Seetõttu on oluline kaasata erinevaid osapooli, et kõikide arusaamad kaasamise olemusest ja rakendamisest oleksid sarnased.

Riigi tasand

Riigi tasandil hõlmab teoreetiline mudel nelja võtmetunnust: poliitika ja seadusandlus, koostöö, ressursid ning monitooring ja hindamine (Nelis & Pedaste, 2020). Riiklik hariduspoliitika eeldab ühiseid arusaamu, väärtusi ja uskumusi ning osapoolte omavahelist tihedat koostööd kujundamiseks kaasamist soodustavat õpikäsitust ja -keskkonda. Selleks, et kaasavat haridust ühtselt tõlgendataks ja läbimõeldult rakendataks, tuleb see üleriigiliste dokumentidega selgelt määratleda, kaasates valdkondade eksperte ning sidusrühmi (Euroopa Eriõppe ..., 2022). Riigi poolt pakutav tugi ning asutuste omavaheline koostöö on erivajadusega lapse vajaliku toe pakkumisel suure tähtsusega. Samas tuleb Nelis jt (2023) uuringust välja, et õpetajate hinnangul ei ole valdkondadeülene võrgustikutöö väljaspool lasteaeda piisavalt tõhus erivajadusega lapse toetamiseks. Riigikontrolli (2020) auditist ilmneb, et võrreldes koolidega on alushariduses tugiteenuste pakkumiseks vajalike riiklike toetuste andmine jäänud tagaplaanile. Ehkki kaasava hariduse üheks eelduseks on laste väiksem arv rühmas, siis praegune lasteaedade rahastusmudel seda ei toeta, kuna lasteaia rahastus on seotud laste arvuga (Nelis *et al.*, 2023; Nelis & Pedaste, 2020). Lisaks on kohalikel omavalitsustel keeruline leida lasteaedadesse tugiisikuid, kuna neile ei laiene sõlmitavast lepingutüübist lähtuvalt sotsiaalsed garantiid nagu näiteks tervisekindlustus ja puhkus (Kähär, 2024).

Väljaspool lasteaeda on võimalik lapsele lisatöö saamiseks pöörduda Rajaleidja keskuste poole, mis pakuvad tugiteenuseid ja nõustamist nii lapsele, tema perele kui ka õpetajatele, samuti annab Rajaleidja nõustamismeeskond soovitusi lapsele sobiva rühma valimiseks (Rajaleidja, *s.a.*). Tugispetsialistide puudusest lähtuvalt on mõned omavalitsused loonud tugikeskused, kuhu on koondunud erinevad tugispetsialistid, kes pakuvad teenust vastava piirkonna haridusasutustele. Ühest küljest soodustavad omavalitsustesse loodud tugikeskused erialaspetsialistide omavahelist koostööd ning leevendavad spetsialistide puudust, kuid teisalt võib see viia tugispetsialistide ülekoormatuseni (Müür, 2023).

Kaasava hariduse tõhusaks rakendamiseks alushariduses on oluline arvestada erinevate võtmetunnustega, mis kaasava hariduse rakendamist mõjutavad. Kaasamise kvaliteedi määravad lisaks selle rakendamist toetavatele teguritele ka kaasamist puudutavad hoiakud.

Hoiakud kaasava hariduse suhtes

Kaasavat haridust puudutavate hoiakute ning neid mõjutavate tegurite välja selgitamiseks on Eestis läbi viidud mitmeid uuringuid (Aidla, 2020; Häidkind & Oras, 2016; Riigikontroll, 2020; Saks & Sults, 2021). Ühised arusaamad kaasamise olemusest ja selle rakendamise põhimõtetest haridusasutuses kujundavad kaasamise suhtes positiivseid hoiakuid (Kivirand et al, 2020). Õpetajate hoiakuid kaasamise suhtes mõjutavad eelnevad teadmised ja kogemused kaasamise osas ning tugipersonali olemasolu (Hanley & Garrity, 2022; Saks & Sults, 2021), siinkohal peetakse oluliseks nii esma- kui täiendusõppes saadud teadmisi kaasamise osas, eriti kui õpe sisaldab praktilist kogemust erivajadustega lastega, vastavate meetodite arendamist ning refleksiooni võimaldamist (Dignath *et al.*, 2022; Hanley & Garrity, 2022; Kivirand *et al.*, 2020). Eripedagoogiliste kompetentsidega õpetajad tunnevad end kindlamalt lisatöö vajavate laste õpetamisel ning nad on kaasamise suhtes positiivsemalt meelesstatud (Hanley & Garrity, 2022; Räs *et al.*, 2016). Ka juhtide seas läbiviidud uuringud toovad välja koolituste mõju kaasamist puudutavate hoiakute kujunemisel (Aidla, 2020; Murphy, 2018).

Lasteaiatöötajate hoiakuid kaasava hariduse suhtes saab mõõta Kielblocki (2018) poolt välja töötatud küsimustiku kaudu, mis hõlmab Eesti konteksti kohandatuna kolme dimensiooni: visioon, praktika ja toetus. Järgnevalt kirjeldame lühidalt dimensioonide olemust Kielblocki (2018) järgi:

- Kaasava hariduse visioon sisaldab arusaamu, mille kohaselt saavad kaasava hariduse rakendamise kasu kõik osapooled, soodustades tolerantsust ja sotsiaalset kaasamist laste seas ning jõudes lõpuks erinevate inimeste parema kaasatuseni ühiskonnas. Kõik selle dimensiooniga seotud aspektid hõlmavad üldist nägemust kaasava hariduse lühi- ja pikaajalistest tulemustest.
- Praktika dimensioon sisaldab uskumusi, et iga laps saab kaasavas rühmaruumis õppida, kui õppekava kohandada ja õpet diferentseerida lähtuvalt tema toevajadusest. Dimensioon hõlmab üldisemaid vaateid erinevate tegevuste praktiseerimisele, kui selleks on sobivad võimalused loodud.
- Toetuse dimensioon hõlmab erinevaid tugisüsteeme, mis aitavad õpetajal kaasavat haridust edukalt ellu viia. Sinna alla kuuluvad kvalifitseeritud personal (tugispetsialistid, tugiisikud, abiõpetajad, juhtkond) ning ressursid professionaalseks enesetäiendamiseks ja keskkonna kohandamiseks.

Eesti kooliõpetajate ja tugispetsialistide hoiakud kaasava hariduse suhtes on viimastel aastatel olnud langustrendis. Kui Centari uuringu (Räis *et al.*, 2016) põhjal olid hoiakud pigem positiivsed, siis Saks ja Sults (2021) uuringust ilmnes, et kooliõpetajate ja tugispetsialistide üldised hoiakud kaasava hariduse suhtes on pigem negatiivsed, jäädes veidi alla keskmise. Kuigi hoiakud oluliselt ei erinenud, olid tugispetsialistidel kaasamise suhtes veidi positiivsemad hoiakud kui õpetajatel. Dimensioonide kaupa vaadatuna olid nii õpetajate kui tugispetsialistide hoiakud pigem positiivsed praktika dimensioonis, kuid nii toetuse kui ka visiooni osas jäid hinnangud alla keskmise. Häidkind ja Oras (2016) toovad välja, et lasteaiaõpetajate hoiakud kaasamise suhtes on veidi positiivsemad võrreldes kooliõpetajatega. Aidla (2020) uuringust selgus, et koolijuhtide hoiakud kaasamise suhtes on pigem positiivsed ning kõige enam mõjutavad juhtide hoiakuid eelnevad teadmised kaasavast haridusest.

Töö eesmärk ja uurimisküsimused

Kvaliteetne kaasamine alushariduses avaldab pikaajalist positiivset mõju nii erivajadusega kui eakohaselt arenenud laste arengule (Krämer *et al.*, 2021; Kwon *et al.*, 2017; OECD, 2018). Tõhusat kaasamist mõjutavad teadmised, kogemused ja hoiakud kaasamise suhtes (Häidkind & Oras, 2016; Park *et al.*, 2018; Räis *et al.*, 2016). Selleks, et kujundada positiivseid hoiakuid kaasamise suhtes ja et kaasavat haridust koolieelses eas tõhusamalt rakendada, on vaja

kaardistada hetkeolukord lasteaiatöötajate hoiakute osas ning teada saada nende nägemused lahendustele kaasamise kvaliteedi tõstmiseks.

Magistritöö eesmärgiks on välja selgitada lasteaiatöötajate hoiakud kaasava hariduse suhtes ja hinnangud lahendustele kaasamise tõhustamiseks ning leida seosed lasteaiatöötajate hoiakute ja lahenduste vahel.

Eesmärgist lähtuvalt püstitasime järgmised uurimisküsimused:

1. Millised on lasteaiatöötajate hoiakud kaasava hariduse suhtes?
2. Milliseid hinnanguid annavad lasteaiatöötajad lahendustele kaasava hariduse tõhusamaks rakendamiseks?
3. Millised on seosed lasteaiatöötajate hoiakute ning lahendustele antud hinnangute vahel?

Metoodika

Käesolev uuring oli üks osa HTM-i tellitud üleriigilisest projektist „Kaasava hariduskorralduse tõhusus üldhariduses 2023“ (Uuring “Kaasava ...”, 2023). Projekt hõlmas nii koole kui lasteaedu ning infot koguti õpetajatelt (lasteaedades ka õpetaja abidelt), juhtidelt, tugispetsialistidelt ja lastevanematelt, selleks et teada saada erinevate osapoolte kogemused ja hoiakud kaasava hariduse suhtes ning leida kaasamise tõhustamiseks parimaid lahendusi. Meie panustasime suuremahulisse projekti, uurides kaasava hariduskorralduse rakendamist alushariduses.

Valim

Uuringu üldkogumisse kuulusid kõik Eesti lasteaedade töötajad, kellena käesolevas uurimuses käsitleti rühma-, muusika- ja liikumisõpetajaid, õpetaja abisid, assistente (edaspidi õpetajad), eripedagooge, logopeede, psühholooge, sotsiaalpedagooge (edaspidi tugispetsialistid) ning direktoreid ja õppejuhte (edaspidi juhid). Küsimustik saadeti lasteaedade avalikele meiliaadressidele ja jagati sotsiaalmeedias, vastamine oli vabatahtlik. Sellist valimit võib Coheni jt (2017) järgi nimetada vabatahtlikuks valimiks.

Lõppvalimi moodustasid 689 vastajat, kes olid küsimustikus täitnud vähemalt ühe sisuploki. Kuna osad uuritavad katkestasid küsimustikule vastamise ning ei täitnud ankeeti lõpuni, on vastajate arv (n) plokkide lõikes erinev. Jaotus sihtgruppide ja ametikohtade järgi on välja toodud tabelis 1.

Tabel 1. Uuringus osalenud lasteaiatöötajate jaotus sihtgruppide ja nende alla liigitatud ametikohtade järgi

Sihtgrupp	Ametikoht	Vastajate arv (n = 689)	Vastajate osakaal (%)
Juhid	Lasteaia juht	137	19,9%
Õpetajad		478	69,4%
	Rühmaõpetaja	351	50,9%
	Õpetaja abi/ assistent	93	13,5%
	Muusikaõpetaja	19	2,8%
	Liikumisõpetaja	15	2,2%
Tugispetsialistid		74	10,7%
	Logopeed	39	5,7%
	Eripedagoog	30	4,3%
	Sotsiaalpedagoog	3	0,4%
	Psühholoog	2	0,3%

Kõige rohkem vastajaid oli vanusevahemikus 51-60 aastat (35,9%) ning tööstaažiga 4-10 (26,5%) või 11-20 aastat (25,4%). Enim vastajaid oli Harju (n = 206; 30,1%) ja Tartu (n = 180; 26,2%) maakonnast. Kõige vähem vastajaid (n = vahemikus 1-9; 0,2-1,3%) oli Jõgeva-, Lääne- ja Hiiumaalt. Ülejäänud maakondades jäi vastajate arv vahemikku 10-61 (1,5-8,9%).

Keskmiselt 23,2% vastanutest nõustusid, et kaasava hariduse põhimõtted on väga põhjalikult ja läbimõeldult lasteasutuse dokumentides lahti kirjutatud. Oma asutuses kaasava hariduse rakendamiseks kokkulepitud visiooniga on kursis 63,5% juhtidest ja 59,5% tugispetsialistidest, kuid ligikaudu samal määral nõustuti (65,7% ja 58,1%), et kirjeldatud on vaid üldpõhimõtted. Kui kaasamise visiooniga on kursis 44,1% õpetajatest, siis 25,3% tunnistasid, et ei ole teadlikud dokumentides sätestatud kaasava hariduse põhimõtetest.

Andmekogumine

Andmeid koguti mais–juunis 2023 kvantitatiivselt enesekohase küsimustikuga, mis võimaldab koguda andmeid võimalikult suurelt hulgalt inimestelt (Beilmann, 2020). Küsimustiku koostas Tartu Ülikooli kaasava hariduse töörühm, võttes aluseks Centar'i 2016. aastal läbiviidud küsimustiku. Uuring viidi läbi lähtudes Hea teadustava põhimõtetest (2023). Küsimustik viidi läbi LimeSurvey uuringukeskkonnas ning anonüümsuse tagamiseks IP aadresse ei salvestatud.

Uuringus osalemine oli vabatahtlik ning osalejatelt ei küsitud nime ega muid isikuandmeid. Uuringu andmeid säilitatakse tähtajaliselt parooliga kaitstud pilvepõhises keskkonnas Tartu Ülikooli serveris ja need ei ole kõrvalistele isikutele kättesaadavad.

Küsimustik koosnes kaheksast erinevast osast, millest käesoleva töö raames uurisime tulemusi kahest plokist. Esimene plokk uuris lasteaiatöötajate hoiakuid 17 väitega 7-pallisel Likert skaalal (1 - “ei ole üldse nõus”, 7- “nõustun täielikult”; lisaks variant “Ei saa vastata”). Teises plokis kaasamist tõhustavate lahenduste välja selgitamiseks said lasteaiatöötajad anda hinnanguid 20 väitele Likert skaalal vahemikus 1 - “üldse mitte” kuni 5 - “väga suurel määral”, (valikus oli ka vastus “ei oska öelda”), ning vastata ühele avatud küsimusele. Magistritöös käsitletav osa küsimustikust on välja toodud lisa 1.

Küsimustiku sisereliaabluse hindamiseks kasutasime Cronbach'i alfat, mille rahuldava reliaabluse alampiiriks on 0,7 (Rämmer, 2014). Sisereliaabluse mõõtsime hoiakute dimensioonide kohta (visioon, praktika, toetus) ja lahenduste tasandite kohta (laps, õpetaja, perekond, institutsioon, riik). Alaskaalade sisereliaablused jäid vahemikku 0,761 - 0,910, ehk skaalad olid rahuldava kuni väga kõrge reliaablusega ning mõõtsid adekvaatselt vastavaid tunnuseid.

Andmeanalüüs

Andmed laaditi LimeSurvey keskkonnast arvutisse, korrastati ning kodeeriti Tartu Ülikooli kaasava hariduse töörühma poolt. Kodeeritud andmed kanti Exceli tabelisse ning saadeti meile e-maili teel. Eemaldasime tabelist käesoleva uuringu jaoks ebavajalikud andmed (meie tööd mittepuudutavad peatükid ja küsimused ning vaid taustaandmete osa täitnud vastajate tulemused) ja üksikud sõnalised vastused (*no answer*; ei oska öelda) asendasime numbrilise vastega.

Andmete analüüsimiseks kasutasime kombineeritud meetodit, mis hõlmab nii kvalitatiivset kui ka kvantitatiivset andmeanalüüsi. Kvantitatiivseid andmeid analüüsisime programmiga JASP 0.18.3 (JASP Team, 2024). Tulemused esitasime üldistatud kujul sihtgruppide kaupa ehk üksikisiku tasandil me tulemusi ei analüüsinud. Andmete analüüsimiseks kasutasime kirjeldavat statistikat (sagedusnäitajad, aritmeetiline keskmine, standardhälve), võrdlus- ja seoseanalüüse. Kirjeldava statistika puhul tõime välja selgema võrdlemise eesmärgil dimensioonide ja tasandite aritmeetilised keskmised ning Likert skaalade puhul positiivsete vastuste osakaalu, kus 5-pallise skaala puhul liitsime kokku 4 ja 5 (suurel määral ja väga suurel

määral) ning 7-pallisel skaalal 5-7 (pigem nõus, nõus ja täiesti nõus) vastuste protsendid. Seoseanalüüsiks kasutasime Spearmani astakorrelatsiooni, mille abil saab leida seoseid ühe järjestikskaalal ning teise arvulisel skaalal oleva tunnuse vahel (Rootalu, 2014). Korrelatsiooni arvutasime hoiakute dimensioonide ja lahenduste tasandite vahel. Statistiliselt olulise erinevuse arvutamiseks kasutasime Kruskal-Wallise testi kolme grupi tulemuste võrdlemiseks.

Avatud küsimuste vastuste analüüsimiseks kasutasime kvalitatiivset deduktiivset sisuanalüüsi, mille puhul kategooriad moodustatakse varasemale teooriale tuginedes (Kalmus *et al.*, 2015). Meie lähtusime kategooriate loomisel kaasava hariduse mudelis (Nelise & Pedaste, 2020) välja toodud tasanditest. Kvalitatiivsete andmete analüüsimiseks kasutasime programmi QCMap (Qcamap.org, s.a.), kus esmalt märkisime ära tähenduslikud üksused, andsime neile koodi ning seejärel paigutasime koodid Nelise ja Pedaste (2020) kaasava hariduse mudeli alusel kategooriatesse (tabel 2).

Tabel 2. Väljavõte avatud küsimuste vastuste kodeerimisest

Tähenduslik üksus	Kood	Kategooria
<i>“Tugiisikutele sotsiaalsed garantiid, siis äkki leiaks ka tugiisikuid.”</i>	Tugiisikud	Riik
<i>“Võrgustikutöö on väga nõrgal tasemel. Igaüks ajab oma rida ja omavaheline suhtlus eri süsteemide vahel on nullilähedane. On vaja alustada nende valdkondade koostööst ning lõpetada ära lapse pidev testimine erinevate osapoolte poolt”</i>	Võrgustik	Riik
<i>“Laste arv rühmas peab olema väiksem ka ilma erivajadustega laste olemasoluta.”</i>	Laste arv	Institutsioon

Tulemused esitame 1. uurimisküsimuse puhul dimensioonide kaupa (Kielblock, 2018; Pedaste *et al.*, 2021) ja 2. uurimisküsimuse puhul tasandite kaupa (Nelise & Pedaste, 2020).

Tulemused

Uurimuse eesmärgiks oli välja selgitada lasteaiatöötajate hoiakud kaasava hariduse suhtes ja hinnangud lahendustele kaasamise tõhustamiseks ning leida seosed lasteaiatöötajate hoiakute ja lahenduste vahel. Tulemused esitame uurimisküsimuste kaupa.

Hoiakud seoses kaasava hariduse rakendamisega

Esimese uurimisküsimuse “Millised on lasteaia töötajate hoiakud seoses kaasava haridusega?” tulemused näitasid, et kuigi üldiste hoiakute osas sihtgruppide vahel statistiliselt olulist erinevust

ei ilmnenud ($H = 3,867$; $p = 0,145$), siis pigem positiivsed hoiakud kaasamise suhtes on juhtidel ($M = 4,3$) ja õpetajatel ($M = 4,1$), tugispetsialistide hoiakud on pigem negatiivsed, jäädes skaala keskmisest allapoole ($M = 3,9$). Statistiliselt oluline erinevus ilmnes gruppide võrdluses visiooni ($H = 11,395$; $p = 0,003$) ja praktika dimensiooni ($H = 9,777$; $p = 0,008$) hoiakutes. Toetuse dimensiooni osas on lasteaiatöötajate hoiakud pigem negatiivsed ($M < 4$) ning gruppide lõikes statistiliselt olulisi erinevusi ei ilmnenud ($p > 0,05$). Lasteaiatöötajate hoiakud seoses kaasava hariduse rakendamisega on välja toodud tabelis 3.

Tabel 3. Lasteaiatöötajate hoiakud seoses kaasava haridusega: väidete keskmised dimensioonide lõikes ja kokku

Dimensioon	Juhid (n = 137) M (SD)	Õpetajad (n = 378) M (SD)	Tugisp. (n = 65) M (SD)
Visioon	4,8 (1,4)	4,7 (1,6)	4,0 (1,5)
Praktika	4,8 (1,3)	4,3 (1,5)	4,3 (1,3)
Toetus	3,8 (1,1)	3,7 (1,3)	3,7 (1,1)
Üldine	4,3 (1,1)	4,1 (1,3)	3,9 (1,1)

Märkus: Likert skaala (1- ei ole üldse nõus, 7- täiesti nõus); M- aritm. keskmine; SD- standardhälve.

Visiooni dimensioon

Visiooni dimensioonis ilmnes statistiliselt oluline erinevus kõikide üksikväidete puhul ($p < 0,05$) (tabel 4). Üle 61% kõikidest sihtgruppidest nõustusid, et kaasamine soodustab erinevuste mõistmist laste seas. Alla poole lasteaiatöötajatest (30,8 - 49,5%) usuvad kaasamise positiivsesse mõjusse õpikeskkonna rikastamisel ja laste sotsiaalsel käitumisel, statistiliselt oluliselt madalamad tulemused olid tugispetsialistidel ($H = 13,959$; $p < 0,001$ ja $H = 9,279$; $p = 0,010$).

Tabel 4. Lasteaiatöötajate hoiakud visiooni dimensiooni puudutavate väidete osas. Vastuste 5-7 (pigem nõus - täiesti nõus) osakaal (%)

Väide	Juhid (n = 137)	Õpetajad (n = 378)	Tugisp. (n = 65)
Kaasamine soodustab erinevuste mõistmist laste seas.	102 (74,4%)	252 (66,6%)	40 (61,5%)
Kaasav haridus viib lõpuks erinevate inimeste parema kaasatuseni ühiskonnas.	90 (65,7%)	210 (55,5%)	28 (43,1%)
Kaasamine aitab kaasa kõikide laste sotsiaalselt sobivale käitumisele.	64 (46,7%)	177 (46,8%)	20 (30,8%)
Mitmekesisus rühmaruumis rikastab õpikeskkonda.	61 (44,5%)	187 (49,5%)	20 (30,8%)

Praktika dimensioon

Statistiliselt oluline erinevus praktika dimensiooni üksikväidete osas (tabel 5) tekkis kaasamise praktikate üle arutamise osas ($H = 50,151$; $p < 0,001$). Kui üle 60% juhtidest ja tugispetsialistidest nõustusid väitega, et nad on meeskonnas kaasamise praktikate üle arutlenud, siis õpetajatest nõustusid sellega vaid 36,9%. Lasteaiatöötajate hinnangul pigem ei ole võimalik õppetööd läbi viia kõikide laste jaoks sobival viisil (nõustuti vahemikus 36 - 46,7%).

Tabel 5. Lasteaiatöötajate hoiakud praktika dimensiooni puudutavate väidete osas. Vastuste 5-7 (pigem nõus - täiesti nõus) osakaal (%)

Väide	Juhid (n = 137)	Õpetajad (n = 378)	Tugisp. (n = 65)
Oleme lasteasutuse meeskonnaga ühiselt arutanud kaasamise praktikate üle.	94 (68,7%)	139 (36,9%)	39 (60%)
Head õpetajad diferentseerivad õpet nii, et nad saavad õpetada kõiki oma rühma lapsi.	87 (63,5%)	207 (54,9%)	33 (50,7%)
Usun, et iga laps saab kaasavas lasteaias õppida, kui õppekava on kohandatud vastavalt tema personaalsetele vajadustele.	74 (53%)	199 (52,7%)	32 (44,7%)
Õppe- ja kasvatustegevust on võimalik korraldada viisil, mis sobib kõigile lastele.	64 (46,7%)	168 (44,2%)	23 (36%)

Toetuse dimensioon

Tulemustest selgus, et üle poole kõikidest vastajatest usuvad, et piisava toe korral saab kaasav haridus toimida. Väite puhul juhtkonna toetuse osas ilmnes statistiliselt oluline erinevus gruppide võrdluses ($H = 7,439$; $p = 0,024$). Üle 64% juhtidest ja tugispetsialistidest tunnevad, et juhtkond toetab kaasamist, õpetajate puhul nõustusid sellega 50,9% vastanutest. Uuritavate hinnangul on puudus tugispetsialistidest nii lasteaedades kui väljaspool lasteaeda, siinkohal ilmnes gruppide võrdluses statistiliselt oluline erinevus ($p < 0,05$). Statistiliselt oluliselt madalamalt ($H = 12,890$; $p = 0,002$) hindasid õpetajad väidet õppekavas kirjeldatud kaasava hariduse põhimõtete kohta. Keskmisest madalamaks hinnati kõikide sihtgruppide poolt sarnasel määral ($p > 0,05$) ka lastevanemate ja õpetajate toetust kaasava hariduse rakendamisel. Kõigest keskmiselt 11% lasteaiatöötajatest tunnevad, et õpetajate toetamiseks on piisavalt ressursse. Lasteaiatöötajate hoiakud kaasamise suhtes toetuse dimensioonis on välja toodud tabelis 6.

Tabel 6. Lasteaiatöötajate hoiakud toetuse dimensiooni puudutavate väidete osas. Vastuste 5-7 (pigem nõus - täiesti nõus) osakaal (%)

Väide	Juhid (n = 137)	Õpetajad (n = 377)	Tugisp. (n = 65)
Minu lasteasutuse juhtkond toetab kaasava hariduse põhimõtete rakendamist.	93 (67,9%)	191 (50,9%)	41 (64,1%)
Ma usun, et piisava toe korral saab kaasav haridus toimida.	88 (64,2%)	212 (56,2%)	34 (53,1%)
Minu lasteasutuse tugispetsialistid toetavad kaasava hariduse põhimõtete rakendamist.	77 (56,2%)	165 (43,9%)	37 (57,9%)
Õppekavas kirjeldatud toetamise süsteem on minu jaoks arusaadav ja toetab mind igapäevatoos.	59 (43,1%)	101 (26,8%)	27 (42,2%)
Minu lasteasutuse õpetajad toetavad kaasava hariduse põhimõtete rakendamist.	59 (43,1%)	128 (34,2%)	19 (29,7%)
Minu lasteaia lapsevanemad toetavad kaasava hariduse põhimõtete rakendamist.	42 (30,6%)	85 (22,7%)	18 (28,1%)
Leian, et lasteaias on piisavalt tugispetsialiste, kes toetavad õpetajaid kõigi laste arenguliste vajadustega arvestamisel.	33 (17,5%)	64 (17%)	20 (31,3%)
Väljaspool lasteaeda on piisavalt spetsialiste, kes toetavad õpetajaid kõigi laste arenguliste vajadustega arvestamisel.	16 (11,7%)	62 (16,4%)	6 (9,4%)
Leian, et õpetajate toetamiseks on piisavalt ressursse, et nemad saaksid arvestada kõigi laste arenguliste vajadustega.	16 (11,7%)	45 (11,9%)	6 (9,4%)

Võimalikud lahendused kaasava hariduse tõhusamaks rakendamiseks

Teise uurimisküsimuse “Milliseid hinnanguid annavad lasteaiatöötajad pakutavatele lahendustele kaasava hariduse tõhusamaks rakendamiseks?” tulemustest selgus, et kõige enam nähakse lasteaiatöötajate poolt lahendusi riigi ja institutsiooni tasandil kaasava hariduse tõhusamaks rakendamiseks. Üldjuhul olid arvamused lahenduste osas kõigi kolme sihtgrupi poolt sarnased ($p > 0,05$), vaid riigi tasandil ilmnes statistiliselt oluline erinevus gruppide võrdluses ($H = 8,734$; $p = 0,013$). Täpsemalt on üksikväidete tulemused välja toodud allpool tasandite kaupa. Kaasamise tõhustamiseks lahendustele antud hinnangute keskmised tulemused tasandite kaupa on välja toodud tabelis 7.

Tabel 7. Lahendused kaasamise tõhustamiseks: tasandite väidete keskmised

Tasand	Juhid (n = 130) M(SD)	Õpetajad (n = 360) M(SD)	Tugisp. (n = 61) M(SD)
Riik	4,4 (0,6)	4,3 (0,7)	4,1 (0,7)
Institutsioon	4,1 (0,6)	4,2 (0,6)	4,2 (0,5)
Perekond	4,2 (0,9)	4,1 (0,9)	3,9 (0,9)
Õpetaja	3,9 (0,7)	3,9 (0,7)	3,9 (0,7)
Laps	3,5(0,9)	3,6 (0,9)	3,4 (1,0)

Märkus: Likert-skaala (1- üldse mitte; 5- väga suurel määral), M- aritmeetiline keskmine; SD- standardhälve

Riigi tasand

Lasteaiatöötajate arvates tõhustaks haridus-, meditsiini- ja sotsiaalvaldkondade vaheline võrgustikutöö kaasava hariduse rakendamist kõige enam (tabel 8). Märkimisväärne statistiline erinevus ilmnes väidete osas, mis puudutas Rajaleidja keskusi ($H = 16,708$; $p < 0,001$) ja kohalikke omavalitsusi ($H = 14,425$; $p < 0,001$). Enamus juhtidest ja õpetajatest (68,6 - 80,8%) leidsid, et Rajaleidja keskuste ja kohalike omavalitsuste poolne õpetajate nõustamine oleks efektiivne lahendus kaasava hariduse edendamiseks, samas nõustusid sellega vaid 50,8% tugispetsialistidest.

Tabel 8. Lahendused riigi tasandil. Vastuste 4-5 (suurel ja väga suurel määral) osakaal (%)

Riigi tasandi väited	Juhid (n = 130)	Õpetajad (n = 360)	Tugisp. (n = 61)
Parem võrgustikutöö, sh info liikumine sotsiaal-, meditsiini- ja haridussüsteemide vahel, mis võimaldaks lasteasutusel arvestada lapse vajadustega toe pakkumisel	120 (92,3%)	298 (83%)	59 (96,8%)
Riiklik toetus füüsilise keskkonna kujundamiseks vastavalt lapse lisatoe vajadusele	115 (88,5%)	293 (81,6%)	51 (83,6%)
Rajaleidja keskuste aktiivsem õpetajate nõustamine	105 (80,8%)	271 (75,5%)	31 (50,8%)
Kohalike omavalitsuste ekspertide poolt aktiivsem õpetajate nõustamine	99 (76,2%)	246 (68,6%)	31 (50,8%)

Avatud vastustes rõhutati samuti erinevate valdkondade vahelise koostöö edendamise olulisust.

“(…) On vaja alustada kõigepealt nende valdkondade koostööst ning lõpetada ära pidev lapse testimine/uurimine erinevate osapoolte poolt - täielik ressursi raiskamine ning kõikide osapoolte kurnamine” (V-29)

Pakutud lahendustest tuli esile ettepanek (esitati neljal korral 12st) erivajadusega lapse

mitmekordsest rahastamisest (1 erivajadusega laps = 3 tavalapse pearaha), olenemata rühmaliigist, kus laps viibib. Õpetajad, tugispetsialistid ja juhid pakkusid ühe riigi tasandi lahendusena ka kõrgemaid töötasusid tugiisikutele ja tugispetsialistidele.

Institutsiooni tasand

Tulemustest selgus, et kõige kõrgemalt hinnatakse võimaliku lahendusena kaasamise kvaliteedi tõstmiseks suuremat paindlikkust rühma komplekteerimisel (vahemikus 87 - 93%). Kui ühe kaasamist tõhustava lahendusena nägid lasteaiaõpetajate kattuvat tööaega üle 70% õpetajatest, oli see statistiliselt oluliselt madalam tulemus võrreldes teiste gruppidega ($H = 10,141$; $p = 0,006$). Kõik grupid pidasid sarnasel määral ($p > 0,05$) oluliseks lahenduseks asutusesisest toetust juhtkonna poolt koolituste võimaldamiseks (81,6 - 85,4%). Institutsiooni tasandi lahendused on välja toodud tabelis 9.

Tabel 9. Lahendused institutsiooni tasandil. Vastuste 4-5 (suurel ja väga suurel määral) osakaal (%)

Institutsiooni tasandi väited	Juhid (n = 130)	Õpetajad (n = 360)	Tugisp. (n = 61)
Suurem paindlikkus rühma komplekteerimisel (laste arv rühmas) sõltuvalt laste toe vajadusest rühmas	115 (88,5%)	313 (87,2%)	57 (93,5%)
Lasteaiaõpetajate regulaarne kattuv tööaeg (rohkem täiskasvanuid korraga rühmas)	113 (86,9%)	252 (70,2%)	55 (90,2%)
Lasteasutuse juhtkonna toetus õpetajatele lisatuge vajavate laste kaasamiseks vajalike kompetentside omandamiseks	111 (85,4%)	293 (81,6%)	50 (81,9%)
Lasteasutuse tugispetsialistide aktiivsem õpetajate nõustamine	110 (84,6%)	289 (80,5%)	45 (73,7%)
Selgem läbimõeldud süsteem lasteasutuses kaasava hariduse rakendamiseks	92 (70,7%)	247 (68,6%)	48 (78,7%)
Lasteasutuste suurem paindlikkus sobitusrühma moodustamiseks	91 (70,1%)	262 (73%)	53 (86,9%)
Lisatuge vajavate laste sagedasem suunamine teistest lastest eraldi õppima (nt tugispetsialistiga)	88 (67,7%)	238 (66,3%)	36 (59,1%)

Avatud vastustes toodi institutsiooni tasandil välja tugiisikute ja tugispetsialistide palkade konkurentsivõimelisemaks muutmist. Lisaks peeti oluliseks rõhutada laste arvu vähendamist rühmas, kuna 24 lapsega rühmas ei saa kaasavat haridust tõhusalt rakendada.

“Aga laste arv rühmades on suurendatud maksimumini - 24. Ja kahjuks meie praktika näitab, et igas rühmas on vähemalt üks lisatuge vajav laps, lihtsalt toe vajaduse määr on

erinev, siis ei ole mõeldav, et 24 lapsega rühmas saame kaasavat haridust rakendada nii nagu peaks.” (V-9)

Laste arvu vähendamist nähti ka juhul, kui lapsel ei ole küll diagnoosi, kuid arenguline või käitumuslik erisus on tuntav. Samuti toodi välja, et sobitus- ja erirühmad võiksid olla igas lasteaias. Üks vastajatest tegi ettepaneku, et lisaks laste arvu vähendamisele peaks hommikupoole olema rühmas vähemalt neli täiskasvanut.

Perekonna tasand

Perekonna tasandile paigutus üks väide “Tihedam koostöö lapsevanemaga”, mille osas andsid kõik lasteaiatöötajad sarnase hinnangu ning statistiliselt olulist erinevust ei esinenud ($p > 0,05$). Koostööd lapsevanemaga pidasid oluliseks lahenduseks 80% ($n = 104$) juhtidest. Pakutud lahendusega nõustusid 76,6% ($n = 275$) õpetajatest ja 75,4% ($n = 46$) tugispetsialistidest. Avatud vastustes perekonna tasandil ühtegi lahendust välja ei pakutud.

Õpetaja tasand

Lasteaiatöötajate hinnangud lahendustele statistiliselt oluliselt ei erinenud ($p > 0,05$). Kõigist kolmest sihtgrupist nõustusid üle 80%, et kaasamise tõhustamiseks õpetaja tasandil on olulisel kohal lisatuge vajavate laste jaoks koostatud või kohandatud metoodiline materjal. Pigem madalamalt hinnati kõikide gruppide poolt tegevusuuringute läbiviimist (41 - 55,4%) ja teadusartiklite lugemist (42,3 - 45,9%) kui võimalikku lahendust kaasamise tõhustamiseks. Õpetaja tasandi tulemused on välja toodud tabelis 10.

Tabel 10. Lahendused õpetaja tasandil. Vastuste 4-5 (suurel ja väga suurel määral) osakaal (%)

Õpetaja tasandi väited	Juhid (n = 130)	Õpetajad (n = 360)	Tugisp. (n = 61)
Õppematerjalid lisatuge vajavatele lastele koos õpetaja metoodiliste materjalidega	104 (80%)	296 (82,5%)	55 (90,2%)
Aktiivne teemade käsitlemine ja kogemusvahetus lasteasutuse õpetajate seas (õpiringide töö)	98 (76%)	231 (64,2%)	39 (64%)
Temaatilised koolitused õpetajatele lisatuge vajavate laste toetamiseks	96 (73,8%)	270 (75%)	44 (72,2%)
Süsteemsem iseenda kogemusest õppimine (refleksioon)	86 (66,2%)	208 (57,8%)	36 (59,1%)
Rühmas tegevusuuringute läbiviimine, et sellest õppida erinevate lahenduste kohta	72 (55,4%)	180 (50%)	25 (41%)
Suurem temaatiliste teadusartiklite, kogemuslugude jms lugemus	55 (42,3%)	162 (45%)	28 (45,9%)

Avatud vastustes pakuti õpetaja tasandil välja lahendused, mis võiksid olla abiks kaasava hariduse tõhusamal rakendamisel: tugispetsialistide kaasamine õppetöösse, regulaarne psühholoogiline nõustamine õpetajatele vaimse tervise hoidmiseks, rühmaõpetajate kompetentside tõstmine läbi vabatahtlike õpetajate programmi ning esma- ja täiendusõppes praktika osakaalu suurendamine.

“Õpetajate teadlikkus, oskus hoida enda vaimset tervist ja oskus seada õigeid eesmärke ehk sõnastada neid ning leida võimalikult parimad meetodikad toevajadusega lapse toetamiseks” (V-34)

Lapse tasand

Tulemused lapse tasandil välja pakutud lahenduste osas (tabel 11) näitasid kõikide sihtgruppide nõustumist küllaltki sarnases osakaalus ning statistiliselt olulist erinevust väidete osas gruppide vahel ei ilmnenud ($p > 0,05$). Positiivsete vastuste osakaal jäi üldiselt keskmise ümber (45-57%), mis näitab, et lapse tasandil pakutud lahendused on küll enamuse lasteaiatöötajate jaoks olulised, kuid mitte nii suurel määral kui teistel tasanditel välja toodud lahendused.

Tabel 11. Lahendused lapse tasandil. Vastuste 4-5 (suurel ja väga suurel määral) osakaal (%)

Lapse tasandi väited	Juhid (n = 130)	Õpetajad (n = 360)	Tugisp. (n = 61)
Teiste laste aktiivne tegutsemine kõigi laste, sh lisatuge vajavate laste kaasamiseks	75 (57,7%)	203 (56,5%)	33 (54,1%)
Teiste laste parem teadlikkus lisatuge vajavate laste eripäradest	71 (54,6%)	194 (53,9%)	28 (45,9%)

Lapse tasandil ei pakutud sõnalistes vastustes lasteaiatöötajate poolt välja ühtegi lahendust.

Seosed hoiakute ja lahenduste vahel

Kolmandale uurimisküsimusele “Millised on seosed lasteaiatöötajate hoiakute ning lahenduste vahel?” vastamiseks kasutasime Spearmani astakorrelatsiooni. Seoseanalüüsi tulemused esitame sihtgruppide kaupa.

Juhid

Tulemustest selgus, et statistiliselt olulises nõrgas või mõõdukas positiivses seoses juhtide hoiakutega kõikides dimensioonides olid lapse, perekonna ja õpetaja tasandi lahendused (p

vahemikus 0,191 - 0,460). Kõige vähem esines seoseid riigi tasandi lahenduste ja juhtide hoiakute vahel, vaid visiooni dimensiooniga ilmnes statistiliselt oluline nõrk positiivne seos ($\rho = 0,213$; $p = 0,016$). Seoseanalüüsi tulemused juhtide hoiakute ja lahenduste vahel on välja toodud tabelis 12.

Tabel 12. Juhtide hoiakute ja lahenduste vahelise seoseanalüüsi tulemused

Hoiakud	Lahendused	Korrelatsioonikordaja ρ		p
Visioon	LAPS	0,422	***	< 0,001
Visioon	PEREKOND	0,379	***	< 0,001
Visioon	INSTITUTSIOON	0,310	***	< 0,001
Visioon	ÕPETAJA	0,279	**	0,001
Visioon	RIIK	0,213	*	0,016
Praktika	LAPS	0,460	***	< 0,001
Praktika	PEREKOND	0,432	***	< 0,001
Praktika	ÕPETAJA	0,321	***	< 0,001
Praktika	INSTITUTSIOON	0,245	**	0,005
Praktika	RIIK	0,129		0,145
Toetus	PEREKOND	0,349	***	< 0,001
Toetus	LAPS	0,342	***	< 0,001
Toetus	ÕPETAJA	0,191	*	0,029
Toetus	INSTITUTSIOON	0,155		0,078
Toetus	RIIK	0,100		0,257

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$. *p*- statistiline olulisus

Õpetajad

Õpetajate hoiakute ja lahendustele antud hinnangute vaheliste seoste analüüsimisest (tabel 13) tuli välja, et õpetajate hoiakud visiooni ja praktika dimensioonis on statistiliselt olulises mõõdukas seoses hinnangutega lahendustele õpetaja, lapse ja perekonna tasanditel (ρ vahemikus 0,331 - 0,421). Statistiliselt olulisi seoseid ei ilmnenud vaid institutsiooni ja riigi tasandi lahenduste ja toetuse dimensiooni hoiakute vahel ($p > 0,05$). See tähendab, et õpetajad, kes on kaasamise suhtes positiivsemalt meelestatud, näevad kaasamise tõhusamaks muutmiseks lahendusi rohkem lapse, õpetaja ja perekonna tasandil.

Tabel 13. Õpetajate hoiakute ja lahenduste vahelise seoseanalüüsi tulemused

Hoiakud	Lahendused	Korrelatsioonikordaja ρ	p
Visioon	LAPS	0,421 ***	< 0,001
Visioon	ÕPETAJA	0,398 ***	< 0,001
Visioon	PEREKOND	0,349 ***	< 0,001
Visioon	INSTITUTSIOON	0,263 ***	< 0,001
Visioon	RIIK	0,219 ***	< 0,001
Praktika	LAPS	0,387 ***	< 0,001
Praktika	ÕPETAJA	0,380 ***	< 0,001
Praktika	PEREKOND	0,331 ***	< 0,001
Praktika	INSTITUTSIOON	0,237 ***	< 0,001
Praktika	RIIK	0,199 ***	< 0,001
Toetus	LAPS	0,282 ***	< 0,001
Toetus	PEREKOND	0,241 ***	< 0,001
Toetus	ÕPETAJA	0,195 ***	< 0,001
Toetus	INSTITUTSIOON	0,101	0,060
Toetus	RIIK	0,040	0,455

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$. p - statistiline olulisus

Tugispetsialistid

Tugispetsialistide hoiakud kõigis kolmes hoiakute dimensioonis on statistiliselt olulises positiivses mõõdukas seoses perekonna ja lapse tasandi lahendustega (ρ vahemikus 0,388 - 0,486) (tabel 14). Statistiliselt olulised positiivsed seosed ilmsid praktika dimensiooni hoiakute ja lahenduste kõikide tasandite vahel ($p < 0,05$).

Tabel 14. Tugispetsialistide hoiakute ja lahenduste vahelise seoseanalüüsi tulemused

Hoiakud	Lahendused	Korrelatsioonikordaja ρ	p
Visioon	PEREKOND	0,486 ***	< 0,001
Visioon	INSTITUTSIOON	0,416 ***	< 0,001
Visioon	LAPS	0,380 **	0,003
Visioon	RIIK	0,247	0,059
Visioon	ÕPETAJA	0,211	0,105
Praktika	INSTITUTSIOON	0,501 ***	< 0,001
Praktika	PEREKOND	0,465 ***	< 0,001
Praktika	LAPS	0,388 **	0,002

Hoiakud	Lahendused	Korrelatsioonikordaja ρ	p
Praktika	ÕPETAJA	0,327 *	0,010
Praktika	RIIK	0,325 *	0,011
Toetus	PEREKOND	0,438 ***	< 0,001
Toetus	LAPS	0,400 **	0,002
Toetus	INSTITUTSIOON	0,245	0,058
Toetus	RIIK	0,237	0,069
Toetus	ÕPETAJA	0,178	0,170

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$. *p*- statistiline olulisus

Tulemuste kokkuvõtteks võib öelda, et lasteaiatöötajate ja juhtide hoiakud kaasamise suhtes on pigem positiivsed, tugispetsialistide hoiakud jäävad pigem negatiivseks. Negatiivsed on hoiakud kõikide gruppide puhul toetuse dimensiooni osas. Lahendusi nähakse lasteaiatöötajate poolt eelkõige riigi ja institutsiooni tasanditel. Lasteaiatöötajate hoiakud ja lahendused on positiivselt seotud enim perekonna ja lapse tasanditel. Enim seoseid ilmnes visiooni ja praktika dimensioonide hoiakute ning lahenduste osas. See tähendab, et lahendustele antud hinnangud on seotud lasteaiatöötajate hoiakutega visiooni ja praktika osas, kuid mitte toetuse osas. Kõige vähem tekkis seoseid hoiakute ja riigi tasandi lahenduste vahel.

Arutelu

Magistritöö eesmärgiks oli välja selgitada lasteaiatöötajate hoiakud kaasava hariduse suhtes ja hinnangud lahendustele kaasamise tõhustamiseks ning leida seosed lasteaiatöötajate hoiakute ja lahenduste vahel.

Esimese uurimisküsimusega selgitasime välja lasteaiatöötajate hoiakud kaasava hariduse suhtes. Meie magistritöö tulemustest ilmnes, et lasteasutuste juhtide hoiakud kaasava hariduse suhtes on pigem positiivsed. See tulemus ühtib ka Aidla (2021) poolt haridusjuhtide seas läbiviidud uuringu tulemustega. Kuna juhtide ülesandeks on haridusasutuses kaasavat kultuuri luua (Nelis & Pedaste, 2020), mängivad nende hoiakud kaasamise tõhusal rakendamisel suurt rolli. Käesoleva magistritöö tulemuste põhjal on õpetajate hoiakud kaasamise suhtes pigem positiivsed ja tugispetsialistide hoiakud pigem negatiivsed. Erinevalt koolikontekstis läbiviidud uuringust (Saks & Sults, 2021), kus tugispetsialistide hoiakud olid õpetajatega võrreldes positiivsemad, olid meie töö tulemused vastupidised. Kaasamise tõhususe määrab aga uskumus,

et kõik lapsed võivad koos õppida samas rühmas (Nelis & Pedaste, 2020). Seega on oluline tegeleda lasteaiatöötajate positiivsete hoiakute kujundamisega kaasava hariduse suhtes.

Kuigi käesoleva magistr töö tulemused näitavad juhtide ja õpetajate pigem positiivseid hoiakuid kaasava hariduse suhtes, varieeruvad tulemused erinevates kaasamise aspektides. Dimensioonide põhiselt vaadatuna on meie uuringu põhjal lasteaiatöötajate hoiakud visiooni ja praktika dimensioonis positiivsed, kuid toetuse osas negatiivsed. Madalamate hinnangute andmine toetuse osas ühtib ka varasemate uuringute tulemustega (Aidla, 2020; Saks & Sults, 2021). Nagu selgub käesolevast uurimusest, tunnevad lasteaiatöötajad, et tõhusaks kaasamiseks ei ole piisavalt toetust, samas usuvad uuringus osalejad, et piisava toe korral toimib ka kaasav haridus. Tugispetsialistide puudumisel võivad õpetajad tunda, et on lisatuge vajava lapse toetamisel justkui üksi jäetud. Ka Kielblocki (2018) järgi on kaasava hariduse rakendamise üks eeldusi vajalike tugisüsteemide olemasolu. Lisaks üha süvenevale probleemile tugispetsialistide puuduse osas (Riigikontroll, 2020), mõjutab hoiakuid ebapiisav toetus teiste õpetajate ja lastevanemate poolt. Õpetajate suhtumine lastevanematesse võib mõjutada vanemate hoiakuid kaasamise suhtes. Mann ja Gilmore (2023) järgi tunnevad vanemad, et lapse arengu toetamise osas ei näe õpetajad neid võrdsetena, kaldudes pigem lastevanemaid suunama kui nendega koostööd tegema. Samas on lastevanemate teadmised ja kogemused erivajadusega lapse kasvatamisest väärtuslikud kaasava rühmakeskkonna loomisel. Tihedamat koostööd lapsevanemaga nähti tõhusa kaasamise tagamisel olulise lahendusena ka käesolevas uuringus osalenud lasteaiatöötajad. Kuna HTMi tellitud uuring (Uuring “Kaasava ...”, 2023) hõlmas ka lastevanemaid, saab meie magistr töö tulemusi võrrelda lastevanematelt saadud vastustega ning sellest lähtuvalt saab kavandada koostöö- ja koolitusplaan omavahelise koostöö tõhustamiseks.

Käesolevast magistr tööst selgus, et kaasamise visioon ja rakendamise põhimõtted lasteaedades ei ole piisavalt läbimõeldud ega kommu nikeeritud, seda just eriti õpetajate vaatest. Uuringus osalenud õpetajad tunnevad, et meeskonnas ei ole piisavalt kaasamise üle arutletud ning dokumentides kirjapandu ei ole nende jaoks arusaadav ega toeta igapäevatööd lisatuge vajavate lastega tegelemisel. Kaasava hariduse tõhusa rakendamise eelduseks on ühised arusaamad kaasamise tähendusest ja selged põhimõtted, kuidas seda haridusasutuses rakendada (Nilholm, 2021). Ka Nelis ja Pedaste (2020) toovad välja, et kvaliteetse kaasamise aluseks on asutuses ühiselt kokkulepitud põhimõtted ning nende järjepidev rakendamine töös. Arusaamad kaasamise osas ei ole kahjuks tänases ühiskonnas siiski veel nii selged ega üheselt mõistetavad

(Häidkind & Oras, 2016; Kivirand *et al.*, 2020). Selle põhjuseks võivad olla riiklikult ebamäärased suunised (Nelis *et al.*, 2023) või nii juhtide kui ka õpetajate ja tugispetsialistide puudulikud teadmised ja oskused kaasava hariduse põhimõtete rakendamiseks (Häidkind & Oras, 2016; Murphy, 2018). Samuti tuleb pidevalt tegeleda puuduolevate tugispetsialistide ametikohtade täitmisega. Need kõik mõjutavad kaasamist puudutavate hoiakute kujunemist. Positiivseid hoiakuid kaasamise suhtes aitavad kujundada praktilised kogemused erivajadusega lapsega tegelemisel (Dignath *et al.*, 2022). Nii õpetajad kui ka tugispetsialistid soovivad lisatuge vajava lapse toetamiseks rohkem teadmisi ja oskusi (Räis *et al.*, 2016). Õpetajad on rõhutanud kaasamist puudutava praktika olulisust juba esmaõppes vajalike pädevuste kujunemiseks (Kivirand *et al.*, 2020; Vural *et al.*, 2021). Seega tasub lasteaedadel üle vaadata ja kaardistada hetkeseis, kuidas ja mil määral kaasavat haridust mõistetakse ja rakendatakse, et selle põhjal töötajaid koolitada ning kujundada ühiseid nägemusi kaasamisest ja selle toimimisest. Kuna praktilised kogemused mõjutavad hoiakuid, tasub mõelda lasteaiaõpetajate ja tugispetsialistide esma- ja täiendusõppe planeerimisel sellele, kuidas toetada tugispetsialistide positiivsemate hoiakute kujunemist kaasava hariduse suhtes. Üheks võimaluseks on koos õppimine ning mõelda tasub ka kaasava hariduse praktika lisamisele tugispetsialistide esmaõppe programmi. Käesoleva magistr töö tulemustest ilmnes, et lasteaiaõpetajad tajuvad küll osaliselt kaasamise positiivset mõju, kuid nende hinnangul ei sobi kaasav haridus kõikide laste jaoks. Põhjuseid võib otsida jällegi kaasamise tõlgendamise juurest. Kui asutuses ei ole arutletud kaasamise filosoofilise olemuse ega praktikate üle, võivad osapoolte nägemused kaasavast haridusest olla hoopis erinevad ning see takistab kvaliteetse kaasamise rakendamist (Nelis & Pedaste, 2020).

Teise uurimisküsimusega selgitasime välja lasteaiaõpetajate hinnangud lahendustele kaasamise tõhustamiseks. Meie magistr tööst selgus, et lasteaiaõpetajad näevad lahendusi eelkõige riigi ja institutsiooni tasanditel. Seda näitasid nii hinnangud etteantud lahendustele kui ka avatud küsimuste vastused. Uuringus osalenud lasteaiaõpetajad peavad oluliseks tõhusama kaasamise lahenduseks lasteasutuse suuremat paindlikkust väiksemate rühmakomplektide loomisel. Seda toetab ka Nelise jt (2023) uuring, millest selgus, et väiksemat laste arvu rühmas nähakse olulise tegurina kvaliteetse kaasamise rakendamisel. Kuigi peagi vastuvõetava alusharidusseaduse (2024) kohaselt muutub lasteasutuste jaoks paindlikumaks võimalus vähendada laste arvu tavarühmas, kui seal õpib ka lisatuge vajav laps, siis riiklik toetussüsteem seda ei toeta, kuna lasteaia rahastus oleneb laste arvust (Nelis *et al.*, 2023). Kui rahastusest

lähtuvalt ei saa laste arvu rühmas vähendada, siis tasub mõelda, kuidas saaks vähendada laste ja täiskasvanute suhtarvu. Samas inimressursi osas ei ole puudus ainult tugispetsialistidest, ka tugiisikuid ei ole saada, kuna sotsiaalsete garantiide puudumisel seda tööd teha ei soovita (Kähär, 2024). Uuringus osalenud lasteaiatöötajate hinnangul ei ole lisatuge vajava lapse toetamiseks piisavalt tugispetsialiste. Seda kinnitab ka Riigikontrolli (2020) audit hariduse tugiteenuste kättesaadavusest. Uues alushariduseaduse eelnõus (2024) on välja toodud, et õpe lähtub kaasava hariduse põhimõtetest, mille kohaselt “lapse individuaalsest vajadusest lähtudes korraldatakse lapsele õpetajate, tugispetsialistide, abiõpetajate ja teiste spetsialistide koostöös võimetekohane õpe ja vajalik tugi.” (§ 13). See justkui eeldab vajaliku tugipersonali olemasolu igas haridusasutuses või tõhusat koostööd asutuste vahel vajalike tugimeetmete rakendamiseks. Ühest küljest aitab tugispetsialistide puudust leevendada Rajaleidja keskuste ja omavalitsustes loodud tugikeskuste poolne õpetajate nõustamine, kuid ka sealne ressurss on piiratud ja pikas perspektiivis on vajalik astuda konkreetseid sammud tugispetsialistide puuduse leevendamiseks ning muuta tugiisikute lepingute tingimusi.

Meie magistritööst ilmnes, et lahendusena riigi tasandil nähakse paremat võrgustikutööd erinevate valdkondade vahel. See ühtib ka Nelise jt (2023) uuringus osalenute arvamusega, et haridus-, meditsiini- ja sotsiaalvaldkonna vaheline koostöö ei ole piisavalt tõhus ning vajab parendamist. Lapsevanema jaoks on valdkondadevaheline orienteerumine keeruline ning lasteaiani ei pruugi jõuda alati adekvaatne info, kuna vanemal võivad olla puudulikud oskused info vahendamiseks (Aaso, 2023). Seetõttu on oluline kõikide osapoolte omavaheline suhtlemine ja koostöö, et kõik lapsega tegelevad täiskasvanud ja asutused oleksid ühises infoväljas. Käesolevas uuringus osalenud lasteaiatöötajate hinnangul on vajalik riikliku rahastusmudeli ümberkorraldamine. Seda kinnitab ka Nelis jt (2023) uuring, mille kohaselt praegune rahastussüsteem lasteaedadele ei toeta kaasava hariduse rakendamist. Täiendavate rahaliste ressursside abil on lisatuge vajava lapse toetamiseks võimalik soetada vajalikke vahendeid, kohandada keskkonda ning palgata lisapersonali. Parem võrgustikutöö haridus-, sotsiaal- ja meditsiinisüsteemi vahel ning lasteasutuste ühtlasem rahastamine võimaldavad kiiremini ja tõhusamalt pakkuda tuge erivajadusega lapsele.

Kolmanda uurimisküsimuse puhul selgitasime välja seosed lasteaiatöötajate hoiakute ja lahenduste vahel. Tulemustest selgus, et juhtide hoiakud visiooni dimensioonis on seotud kõikide lahenduste tasanditega. See tähendab, et juhid, kellel on selge arusaam kaasavast haridusest ja

usk kaasamise positiivsesse mõjusse, näevad enam lahendusi kaasamise tõhustamiseks. Kuna juhtide hoiakud on seotud ka nende eelnevate teadmistega kaasamise osas (Aidla, 2020), siis on oluline juhtidel ennast pidevalt täiendada ja koolitada kaasamist puudutavate aspektide osas. Käesoleva magistritöö tulemuste põhjal on õpetajate hoiakud visiooni ja praktika dimensioonis seotud lahendustega kõikidel kaasava hariduse rakendamise tasanditel. Ehk kaasava haridusega seotud hoiakud mõjutavad positiivselt hinnanguid võimalikele lahendustele kaasamise tõhustamiseks. Kõige vähem on seotud lasteaiatöötajate hoiakud ja riigi tasandi lahendused, mis tähendab, et lahendustele antud hinnangud riigi tasandil ei sõltu hoiakutest. Põhjus võib olla asjaolus, et riigi tasandi lahendused ei sõltu otseselt lasteaiatöötajatest, pigem on need mõjutatud poliitilisest ja majanduslikust hetkeolukorrast ning nende otsuste tegemist saadakse mõjutada vaid kaudselt. Lapse, perekonna ja õpetaja tasandi lahendused on seotud uuringus osalenud lasteaiatöötajate hoiakutega. Lahendused nendel tasanditel hõlmasid küllaliski konkreetseid tegevusi, mida saab rakendada ka vähemate ressurssidega, kuid mitte ilma positiivsete hoiakuteta. Seda enam on oluline meeskonnas kaasamise üle arutleda ning selgelt läbi mõelda ja kirja panna rakendamise põhimõtted, et kõigil oleksid kaasava hariduse ja selle rakendamise osas sarnased arusaamad (Kivirand *et al.*, 2020; Nelis *et al.*, 2023; Nilholm, 2021). Mida vähem nõuavad lahendused poliitilisi otsuseid või rahalisi ressursse ning mida positiivsemad on lasteaiatöötajate hoiakud kaasava hariduse suhtes, seda lihtsam on lahendusi lasteaias keskkonnas ellu viia.

Töö piirangud ja praktiline väärtus

Töö piiranguks on üldkogumit arvestades väike lõppvalim, mille põhjal ei saa tulemusi üleriigiliselt üldistada. Andmekogumise piirangutena võib välja tuua mahuka küsimustiku, lühikese ja lasteaiatöötajate jaoks ebasobiva vastamise perioodi ning asjaolu, et küsimustik saadeti lasteaeade üldmeilile ning ei ole teada, kas see jõudis vajalike osapoolteni. Siiski annavad saadud tulemused aimu lasteaiatöötajate hoiakute kohta kaasamise suhtes ning näitavad kätte suuna, milliseid lahendusi võiks erinevatel tasanditel ellu viia kaasamise tõhustamiseks alushariduses. Selleks, et tulemusi saaks üldistada, tasub edasistes uurimustes keskenduda konkreetsete kaasamist puudutavate aspektide uurimisele.

Käesolev magistritöö annab selge sõnumi poliitikakujundajatele üleriigiliselt selgema kaasava hariduse visiooni ja põhimõtete loomiseks, parema võrgustikutöö korraldamiseks ja

rahasüsteemi muutmiseks. Saadud tulemused võiksid olla mõttekohaks haridusjuhtidele, kuidas asutuses kujundada kaasavat kultuuri, et kõik osapooled panustaksid tähendusliku kaasamise rakendamisele. Lisaks annab töö mõtteid edasisteks koolitusplaanideks – paremaid teadmisi ja oskusi vajavad kaasava hariduse osas kõik lisatuge vajava lapsega tegelevad täiskasvanud.

Tänuõnad

Soovime tänada kõiki üle-Eestilises uuringus osalenud lasteaiatöötajaid. Samuti täname Äli Leijenit, kes pakkus meile võimaluse selles projektis kaasa lüüa. Kõige suurem tänu kuulub meie peredele toe ja kannatlikkuse eest ning juhendajatele Pille Nelisele ja Karmen Kalkile edasiviiva tagasiside ja igakülge toetuse eest magistritöö kirjutamise protsessi jooksul.

Autorsuse kinnitus

Magistritöö valmimise panustamise võrdselt. Töö kirjutasime Google Drive'i keskkonnas, viibides ise samal ajal füüsiliselt ühes ruumis või olles ühenduses videokõne vahendusel. Sirlit tegi avatud küsimuste vastustele kvalitatiivse sisuanalüüsi ja Kaidi tegi JASPi seoseanalüüsi. Ülejäänud tööosad, nii teooria, metoodika, tulemuste kui ka arutelu peatükid, kirjutasime koos, teineteist pidevalt täiendades.

Kinnitame, et oleme koostanud ise käesoleva lõputöö ning toonud korrektselt välja teiste autorite ja toetajate panuse. Töö on koostatud lähtudes Tartu Ülikooli haridusteaduste instituudi lõputöö nõuetest ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Sirli Kübar

/allkirjastatud digitaalselt/

16. mai 2024. a.

Kaidi Mändul

/allkirjastatud digitaalselt/

16. mai 2024. a.

Kasutatud kirjandus

- Aaso, A. (2023). *Alushariduse õpetajate ja eripedagoogide ning rehabilitatsioonimeeskonna liikmete hinnangud asutustevahelistele koostöövõimalustele*. [magistritöö, Tartu Ülikool]. DSpace. <http://hdl.handle.net/10062/88784>
- Aidla, A. (2020). *Eesti koolijuhtide hoiakud kaasava hariduse suhtes*. [magistritöö, Tartu Ülikool]. DSpace. <http://hdl.handle.net/10062/68684>
- Allas, R., Leijen, Ä., & Toom, A. (2020). Suunatud refleksiooni protseduuri rakendamise peamised kasutegurid ja kitsaskohad õpetajakoolituse üliõpilaste ja õpetajate hinnangul. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri. Estonian Journal of Education*, 8(2), 85-110.
- Alusharidusseadus 419 SE. (algatatud 11.04.2024).
<https://www.riigikogu.ee/tegevus/eelnoud/eelnou/2ecdddc7-37dc-465d-b2b8-f948532db20b/alusharidusseadus>
- Alusharidusseaduse eelnõu. (lisatud 11.04.2024). *Alusharidusseaduse eelnõu. Seletuskirja lisa 2-kooskõlastustabel*. <https://eelnoud.valitsus.ee/main#GaTd2nZl>
- Beilmann, M. (2020). Küsitlusuuringud. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim), *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*.
<https://samm.ut.ee/k%C3%BCsitlusuuringud>
- Cohen, L., Manion, L., & Morrison, K. (2017). *Research methods in education*. Routledge.
- Dignath, C., Rimm-Kaufman, S., van Ewijk, R., & Kunter, M. (2022). Teachers' beliefs about inclusive education and insights on what contributes to those beliefs: a meta-analytical study. *Educational Psychology Review*, 34(4), 2609-2660.
- Euroopa Eriõppe ja Kaasava Hariduse Agentuur. (2022). *Agentuuri seisukohavõtt kaasava hariduse süsteemide suhtes*. Teine väljalase. Odense, Taani.
- Felder, F. (2018). The value of inclusion. *Journal of philosophy of education*, 52(1), 54-70.
- Hanley, H., & Garrity, S. (2022). ECCE teachers' attitudes in Ireland towards including children with special educational needs. *Irish Educational Studies*, 1-19.
- Haridus- ja Teadusministeerium. (2021). *Haridusvaldkonna arengukava 2021-2035*.
https://www.hm.ee/sites/default/files/documents/2022-09/1._haridusvaldkonna_arengukava_2035_kinnitatud_11.11.21.pdf
- Hea teadustava (2023). Tartu Ülikooli eetikakeskus. https://eetika.ee/sites/default/files/2023-06/HEA%20TEADUSTAVA_2023.pdf

- Häidkind, P., & Oras, K. (2016). Kaasava hariduse mõiste ning õpetaja ees seisvad ülesanded lasteaedades ja esimeses kooliastmes. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 4(2).
- JASP Team. (2024). JASP (Version 0.18.3)[Computer software]. <https://jasp-stats.org/>
- Kielblock, S. (2018). *"Inclusive Education for All: Development of an Instrument to Measure the Teachers' Attitudes."* Doctoral Dissertation, Justus Liebig University Giessen, Germany. Macquarie University Sydney, Australia.
- Kivirand, T., Leijen, Ä., Lepp, L., & Malva, L. (2020). Kaasava hariduse tähendus ja tõhusa rakendamise tegurid Eesti kontekstis: õpetajaid koolitavate või nõustavate spetsialistide vaade [The meaning of inclusive education and factors for effective implementation in the Estonian context: A view of specialists who train or advise teachers]. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 8, 48-71.
- Koolieelse lasteasutuse seadus (1999). *Riigi Teataja I 1999*, 27, 387. <https://www.riigiteataja.ee/akt/128122022045?leiaKehtiv>
- Krämer, S., Möller, J., & Zimmermann, F. (2021). Inclusive education of students with general learning difficulties: a meta-analysis. *Review of Educational Research*, 91(3), 432–478. <https://doi.org/10.3102/0034654321998072>
- Kwon, K.-A., Hong, S.-Y., & Jeon, H.-J. (2017). Classroom Readiness for Successful Inclusion: Teacher Factors and Preschool Children's Experience with and Attitudes Toward Peers with Disabilities. *Journal of Research in Childhood Education*, 31(3), 360–378.
- Kähär, K. (2024, 22. jaanuar). *Tugiisikutel on vaja õiglaseid töötingimusi*. Tervise Arengu Instituut. <https://www.tai.ee/et/sotsiaaltootugiisikutel-vaja-oiglaseid-tootingimusi>
- Lellsaar, K. (2024). *Tugispetsialistide ja õpetajate koostöö kaasava alushariduse tingimustes*. [magistritöö, Tartu Ülikool]. DSpace. <https://hdl.handle.net/10062/95385>
- Love, H. R., & Horn, E. (2021). Definition, context, quality: Current issues in research examining high-quality inclusive education. *Topics in Early Childhood Special Education*, 40(4), 204–216. <https://doi.org/10.1177/0271121419846342>
- Mann, G., & Gilmore, L. (2023). Barriers to positive parent-teacher partnerships: the views of parents and teachers in an inclusive education context. *International Journal of Inclusive Education*, 27(14), 1503-1515. <https://doi.org/10.1080/13603116.2021.1900426>

- Mikser, R., Veisson, M., Tuul, M., Õun, T., & Kööp, K. (2020). Lasteaiaõpetajate hinnangud ja selgitused oma töö raskuse muutumisele: professionaliseerumine kui sümboolne kapital. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 8(1), 128-155.
- Männamaa, M., & Marats, I. (2008). Lapse üldoskuste areng. E. Kulderknup (toim), *Üldoskuste areng koolieelses eas* (lk 5-43). Kirjastus Studium.
- Müür, A. (2023). *Õpetajate arvamused koolisiseste tugispetsialistide koondamisest ühtselt koordineeritud tugikeskustesse*. [magistritöö, Tartu Ülikool]. DSpace.
<https://hdl.handle.net/10062/90618>
- Nelis, P., & Pedaste, M. (2020). Kaasava hariduse mudel alushariduse kontekstis: süstemaatiline kirjandusülevaade [A model of inclusive education in the context of Estonian preschool education: A systematic literature review]. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 8, 138-163.
- Nelis, P., Pedaste, M., & Šuman, C. (2023). Kaasava hariduse rakendamine Eesti lasteaedades kaasava hariduse teoreetilise mudeli põhjal: juhtumiuuring. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 11(1), 48-74. <https://doi.org/10.12697/eha.2023.11.1.03>
- Nilholm, C. (2021). Research about inclusive education in 2020—How can we improve our theories in order to change practice?. *European Journal of Special Needs Education*, 36(3), 358-370.
- OECD. (2018). *Early Learning Matters*. Paris: OECD Publishing.
- Park, M. H., Dimitrov, D. M., & Park, D. Y. (2018). Effects of background variables of early childhood teachers on their concerns about inclusion: The mediation role of confidence in teaching. *Journal of Research in Childhood Education*, 32(2), 165-180.
- Pedaste, M., Leijen, Ä., Kivirand, T., Nelis, P., & Malva, L. (2021). School leaders' vision is the strongest predictor of their attitudes towards inclusive education practice. *International Journal of Inclusive Education*, 1-17.
- QCAmapp.org (s.a). Qualitative Content Analysis Programm.
<https://www.qcamap.org/ui/en/home>
- Rajaleidja. (s.a.). <https://rajaleidja.ee/>
- Riigikontroll. (2020). Hariduse tugiteenuste kättesaadavus. Kas lapsed saavad hariduse omandamisel lasteaias ja koolis vajalikke tugiteenuseid? *Riigikontrolli aruanne Riigikogule*. Tallinn.

- Roberts, J., & Callaghan, P. (2021). Inclusion is the ideal, but what is the reality? Early years practitioners perceptions of the access and inclusion model in preschools in Ireland. *European Early Childhood Education Research Journal*, 29(5), 780-794.
- Rootalu, K. (2014). Seoste analüüsimine. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim), *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. <https://samm.ut.ee/seoste-analüüsimine>
- Rumma, K. (2017). *Projekt "Õpikäsituse profiil". Uuringutulemuste raport*. https://www.tlu.ee/sites/default/files/Instituudid/HTI/Blogimaterjalid/UuringutulemusteRaport_Rumma.pdf
- Räis, M., Kallaste, E., & Sandre, S.-L. (2016). *Haridusliku erivajadusega õpilaste kaasava hariduskorralduse ja sellega seotud meetmete tõhusus. Uuringu lõppraport*. Haridus- ja Teadusministeerium. <https://centar.ee/uus/wp-content/uploads/2017/01/Pohiraport-final.pdf>
- Rämmer, A. (2014). Valimi moodustamine. K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm (toim), *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas*. <https://samm.ut.ee/valimid>
- Saks, Õ., & Sults, K. (2021). *Eesti õpetajate ja tugispetsialistide hoiakud kaasava hariduse suhtes*. [magistritöö, Tartu Ülikool]. DSpace. <http://hdl.handle.net/10062/73346>
- Sotsiaalhoolekande seadus (2015). *Riigi Teataja I, 2015, 5*. <https://www.riigiteataja.ee/akt/114122023003?leiaKehtiv>
- Tammemäe, T., Lilleoja, L., & Nelis, P. (2023). Osalejate hinnangud meeskonnakoolitusele kaasava hariduse tähenduslikust rakendamisest koolieelses lasteasutuses. *Eesti Haridusteaduste Ajakiri*, 11(1). <https://doi.org/10.12697/eha.2023.11.1.04>
- Uuring "Kaasava hariduskorralduse tõhusus üldhariduses 2023". (2023). <https://www.etis.ee/Portal/Projects/Display/744fdbde-9c42-4ff4-b876-6f4a99e8fafb>
- Vural, D., Pişkin, N. B., & Durmuşoğlu, M. C. (2021). Problems and Practices Experienced by Preschool Education Teachers in Inclusive Education. *International Journal of Curriculum and Instructional Studies (IJOCIS)*, 11(2), 287-308.
- Yu, S., & Park, H. (2020). Early childhood preservice teachers' attitude development toward the inclusion of children with disabilities. *Early Childhood Education Journal*, 48, 497-

Lisad

Lisa 1. Väljavõtte küsimustikust

Kellena Te töötate?

- Rühmaõpetajana
- Muusikaõpetajana
- Liikumisõpetajana
- Lasteasutuse juhina (direktor, õppejuht vmt)
- Eripedagoogina
- Psühholoogina
- Sotsiaalpedagoogina
- Logopeedina
- Õpetaja abi või assistendina

Lasteasutus asub:

- Harju maakonnas
- Hiiu maakonnas
- Ida-Viru maakonnas
- Järva maakonnas
- Jõgeva maakonnas
- Lääne-Viru maakonnas
- Lääne maakonnas
- Pärnu maakonnas
- Põlva maakonnas
- Rapla maakonnas
- Saare maakonnas
- Tartu maakonnas
- Valga maakonnas
- Viljandi maakonnas
- Võru maakonnas

Teie vanus:

- Kuni 30
- 31-40
- 41-50
- 51-60
- 61 või vanem

Teie tööstaaž:

- Kuni aasta
- 1-3 aastat
- 4-10 aastat
- 11-20 aastat
- 21-30 aastat
- 31-40 aastat
- Enam kui 40 aasta

Hoiakud seoses kaasava haridusega

Palun hinnake, kui võrd olete nõus järgmiste väidetega. Palun valige kõige sobivaim vastus:

	1 - ei ole üldse nõus	2	3	4	5	6	7 - olen täiesti nõus
Kaasamine aitab kaasa kõikide laste sotsiaalselt sobivale käitumisele.							
Kaasamine soodustab erinevuste mõistmist laste seas.							
Kaasav haridus viib lõpuks erinevate inimeste parema kaasatuseni ühiskonnas.							
Mitmekehisus rühmaruumis rikastab õpikeskkonda.							
Õppe- ja kasvatustegevust on võimalik korraldada viisil, mis sobib kõigile lastele.							
Usun, et iga laps saab kaasavas lasteaia õppida, kui õppekava on kohandatud vastavalt tema personaalsetele vajadustele.							
Head õpetajad diferentseerivad õpet nii, et nad saavad õpetada kõiki oma rühma lapsi.							
Oleme lasteasutuse meeskonnaga ühiselt arutanud kaasamise praktikate üle.							
Väljaspool lasteaeda on piisavalt spetsialiste, kes toetavad õpetajaid kõigi laste arenguliste vajadustega arvestamisel.							
Leian, et lasteaia on piisavalt tugispetsialiste, kes toetavad õpetajaid kõigi laste arenguliste vajadustega arvestamisel.							

Leian, et õpetajate toetamiseks on piisavalt ressursse, et nemad saaksid arvestada kõigi laste arenguliste vajadustega.							
Õppekavas kirjeldatud toetamise süsteem on minu jaoks arusaadav ja toetab mind igapäeva töös.							
Ma usun, et piisava toe korral saab kaasava haridus toimida.							
Minu lasteaia lapsevanemad toetavad kaasava hariduse põhimõtete rakendamist.							
Minu lasteasutuse õpetajad toetavad kaasava hariduse põhimõtete rakendamist.							
Minu lasteasutuse tugispetsialistid toetavad kaasava hariduse põhimõtete rakendamist.							
Minu lasteasutuse juhtkond toetab kaasava hariduse põhimõtete rakendamist.							

Lahendused kaasava hariduse rakendamise toetamiseks

Mil määral aitaksid järgnevad lahendused kaasata lisatuge vajavaid lapsi tava- ja sobitusrühma?

Palun valige kõige sobivaim vastus:

	Üldse mitte	Vähesel määral	Keskmi- sel määral	Suurel määral	Väga suurel määral	Ei oska öelda
Selgem läbimõeldud süsteem lasteasutuses kaasava hariduse rakendamiseks						
Temaatilised koolitused õpetajatele lisatuge vajavate laste toetamiseks						
Süsteemsem iseenda kogemusest õppimine (refleksioon)						

Aktiivne teemade käsitlemine ja kogemusvahetus lasteasutuse õpetajate seas (õpiringide töö)						
Rühmas tegevusuuringute läbiviimine, et sellest õppida erinevate lahenduste kohta						
Suurem temaatiliste teadusartiklite, kogemuslugude jms lugemus						
Teiste laste parem teadlikkus lisatuge vajavate laste eripäradest						
Teiste laste aktiivne tegutsemine kõigi laste, sh lisatuge vajavate laste kaasamiseks						
Tihedam koostöö lapsevanematega						
Lasteasutuse tugispetsialistide aktiivsem õpetajate nõustamine						
Lasteasutuse juhtkonna toetus õpetajatele lisatuge vajavate laste kaasamiseks vajalike kompetentside omandamiseks						
Rajaleidja keskuste aktiivsem õpetajate nõustamine						
Kohalike omavalitsuste ekspertide poolt aktiivsem õpetajate nõustamine						
Lasteasutuste suurem paindlikkus sobitusrühma moodustamiseks						
Lisatuge vajavate laste sagedasem suunamine teistest lastest eraldi õppima (nt tugispetsialistiga)						

Suurem paindlikkus rühma komplekteerimisel (laste arv rühmas) sõltuvalt laste toe vajadusest rühmas						
Lasteaiaõpetajate regulaarne kattuv tööaeg (rohkem täiskasvanuid korraga rühmas)						
Riiklik toetus füüsilise keskkonna kujundamiseks vastavalt lapse lisatoe vajadusele						
Õppematerjalid lisatuge vajavatele lastele koos õpetaja metoodiliste materjalidega						
Parem võrgustikutöö, sh info liikumine sotsiaal-, meditsiini- ja haridussüsteemide vahel, mis võimaldaks lasteasutusel arvestada lapse vajadustega toe pakkumisel						

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Meie, Sirli Kübar ja Kaidi Mändul,

1. anname Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) meie loodud teose

Kaasava hariduskorralduse rakendamine alushariduses lasteaiatöötajate hinnangul,
mille juhendajad on Pille Nelis ja Karmen Kalk,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Anname Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autoritele viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Oleme teadlikud, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autoritele.
4. Kinnitame, et lihtlitsentsi andmisega ei riku me teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Sirli Kübar

Kaidi Mändul

16.05.2024